

РАДОЈКО НИКОЛИЋ

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ ПАРОХА
(Белешке из протокола умрлих)

У књигама умрлих може се наићи на записе о животу упокојених житеља а који нису чврсти везани за уске захтеве „смртних“ рубрика. А осим њих, има и таквих који су убележавани ван образаца намењених за покојнике, а чији се садржај односи на неке важније моменте из историјско-привредног живота читавог народа или из доживљаја самих попова-записивача. Извесни су пароси по слободном нахођењу узгредно бележили и оно што су поводом извесних личности и догађаја сматрали веома важним. Тако су понеки исказали покоју реч о животописним одликама појединих покојника, понеки о ратним збивањима, а понеки о владању и смрти појединих владара. Једни ће оставити трага о црквено-манастирским „новостима“, други о самим себи, а трећи о временским приликама.

У овом раду ће баш и бити речи о таквим записима нађеним у протоколима сахрањених у ширем чачанском, краљевачком и ужичком крају у временском размаку од 1860. до 1921. године. Већина од њих по својој изузетности представљају особену вредност било са друштвено-историјског или лично-индивидуалног становишта.

О извесним покојницима записана је и покоја „више“. Није било довољно за поједине изузетније особе да се наведе само од које су болести или којим другим узроком скончале. Уз свој живот оне су носиле и неке своје специфичне ознаке, које су се, саме од себе, наметале поповском перу. Ове ознаке су биле тако значајне да су искале превазилажење скучених захтева образаца из књига умрлих. Оне су приволеле руку пароха да мастиљом угребе у прави и цели људски живот, а не само у његов последњи трен, при умирању. Отуда су овакви угреби пуни бљескавих животних података, јер они, иако врло кратки, бело дане оно што је у судбини појединаца било главно, бар са стајалишта пароха-бележника. Ти подаци нуде делимичне „брзопотезне“ духовне портрете упокојених, али упућују и на ширу слику живота појединих друштвених слојева.

Понеки житељи су означавани по ономе што су били по занимању. Овде се не мисли на занимања придодата по захтеву самих образаца готово уз сваког покојника, већ само на она која су убележена у „примедби“ на нешто неуобичајенији начин. У такве забелешке, на пример, спадају: „Био је мајстор дрвени“, „Калфа механички“, „Био је ђак“, „Служио у стајаћој војсци“...

Сасвим је ретко понеко означен по некој сталној телесној или духовној особености, по породичном положају, посебно постигнућу или верској припадности. „Била нема“, „Луд и нијем од постанка свог био је“, „Остала је усиђелица“, „Као сироче без мајке“, „Био је добар—честит“, „Био писмен“, „Ово је био поклоник св. проба у Јерусалиму“, „Покојник је римокатолик“...

— Ајдук и безбожник Ранко је Сарић био.

(Горњи Дубац, 1864, 27)¹

— Тома Васовић земљедјелац из Сијече Ријеке. Био је кмет некад.

(Сеча Река, 1868, 35)

— Милосав Милисављевић из Лисица занатлија... Два заната имао је: терзија и каменописни резац.

(Лисице, 1870, 36)

— Витомир (Вићентије) Јеремић из Жежевице... Имја крштено бист ему Витомир у животу звали га Вићентије.

(Жежевица, 1872, 32)

— Недељко Станојевић сада из Краљева... Умро је у кући Ристе Николетића у Краљеву, где је седео са слепцима и њима је вођ био.

(Краљево, 1882, 12)

- Сретен Павловић из Бершића . . Дуго времена био луд.
(Бершићи, 1896, 57)
- Илија Стојановић тежак . . Покојник био је особењак, нигда није носио на себи ништа осем кошуље и обуће.
(Остра, 1905, 45)
- Сретен Васиљевић земљод. из Д. Трешче . . Сретан је био свег века стално чобанин код оваца.
(Доња Трешча, 1909, 106)
- Коста Новаковић коцкар—осуђеник из Самаила . . Пожаревац казнени завод . . Јектика.
(Самаила, 1914, 44)
- За неке су навођени подаци који откривају поремећене породичне, односно брачне односе. То су исечци из животног тока неуспелих брачних веза. Жена се вратила у род, муж одустао супругу, парничили се . . „Вратила се оцу у Зеокама“, „Него се жена парничила са својим мужем“, „Одустао био жену“, „С мужем у четвртом браку живела“.
- Покојник живи јавно са женом и децу оставио; но није у браку.
(Илија Лазаревић, Буар, 1872, 54)
- Никић је одустао био жену зато што је сумашедша.
(Станојка Поповић, Ужице, 1874, 45)
- Павле по казивању његову вели да је са Вукосавом само годину дана брач(но) живео.
(Вукосава Николић, Мусина Река, 1874, 50)
- Она је била удала се у Луњевицу и од мужа свога својој мајци у Остру побегла.
(Милица Бубић, Остра, 1875, 25)
- Њен муж Петар Златић наводи се од пре једне године на робији у Пожаревцу.
(Станица Златић, Остра, 1876, 22)
- Тимотије Миљковић надничар из Карановца . .² Раздвојено је живео са женом јер га је иста одустала.
(Карановац, 1876, 26)

Осим забелешки о погибијама ратника на бојиштима или умирањима од рана по болницама и о страдању цивилног становништва

од окупаторских пушака, у протоколима је остао и понеки веома редак, али по важности изузетан запис, који открива „неочекиванија“ ратна збивања и доживљавања. Особито су занимљиви записи који нису ни у каквој вези са неким одређеним покојником, већ се односе на податке општије природе. Тако је понеки поп самовољно понешто „судбоносно“ забележио или о почетку или о крају рата, или о стању у држави и народу. Или је, исказујући општије животопис покојника, оставио драгоцен „вишак“ историјског сведочења о ратним истинама и људским драмама. Нека од тих сведочења уписана су ван образаца, обично на првој, нерубрикованој страни протокола.

Први запис у вези са ратом је из 1875. године. Убележио га је поп Вучко Башић, парох мојсињски, на првом листу протокола умрлих.

„Те исте јесени започе се рат између Турске и Ерцеговине и Босне, и велика је узрујаност у целој Турској царевини, и то се продужава и сада.“

О том ратном 1875. лету, и о још два следећа, оставиће забелешку и парох Новак Милошевић кроз животопис устаника из Бабина досељеног у Сечу Реку.

„Вучета Радојевић земљорадин... Овај Вучета оставио је своју кућу и мјесто рођења 1875. године када су се дигли Херцеговци на оружје против Турака и заједно са српским усташима борио се онда и 1876. и 1877, када је Србија рат отласила Турцима и извојевала независност државну.“³

Следећи запис казује да су законом, док траје српско-турски рат, чиновницима и свештеницима смањене плате за половину. Ово је учињено да би се динарима што више помагали ратници и „општа ствар“ отечества. О јавној обзнани тог закона пред општинском судницом оставио је сећање прањански парох Милосав Јеремић.

„Данас је у два сахата пред општинским суду јавно на збору саопштен закон о смањивању чиновническе плате за време трајућег рата тако исто и свештеницима за њихову заслугу у свом чинодејству на половину. Четвртог јула⁴ тек. 1876. године.“

Већ после двадесет три дана и сам поп Милосав кренуће у војну, па ће и о томе одласку оставити писаног трага: „У рат идем. Замењенику предајем.“⁵

Помињемо и један запис који се, додуше, не односи на прави рат, али који указује на полуратне немире у Македонији почетком

овог века. Завршивши убележавање мртвих за 1902. годину, савиначко-таковоки парох Станојло Ковачевић је у протокол дописао: „Велики немири по Македонији. Бугараши убијају Србе на све стране.“

О мобилизацији за први балкански рат и о објави тог рата с нескривеним заносом и надањем у победу записивао је прељински парох Владимир Виторовић. Војном позиву одазвало се све што је било за пушке, одушевљење за борбу је изузетно, за победу се литургија отпевава.

„17. септембра 1912. године ноћу у 11^{1/2} часова била је објављена мобилизација целокупне српске војске. За три дана све што је војник од 21. до 52. год. стало је под заставу. И воља и одушевљење за ратно стање било је одлично.“

„Објава рата: 5. октобра 1912. године би одслужена св. литургија са молепствијем за успех српског и осталог савезничког оружја хришћанског у борби против Азијата—Турчина. Савезници су хришћани: Срби, Бугари, Грци и Црногорци.“

Неколико записа се односе на први светски рат. Поп брезанске парохије забележио је тмурни тренутак кад је окупаторска ћесарска војска банула у његово село, односно кад је, 1915. године, отпочео ропски живот народа:

„15-ог октобра 1915. год. увече дође аустро-немачка војска у Бершиће“.

Парох рашки је зауставио најсветлији трен кад су, после три године ратовања, солунци, са слободом, ујездили у Рашку:

„Сину слобода 2. окт. 1918. г.“

Два записа који опомињу на окупационо време оставио је биштански поп Радован Захарић и оба се односе на уписивање датума по старом и новом календару. Један на окупаторову наредбу да се бележи по новом, а други да се с првим даном слободе опет записује по старом.

„По наредби команданта места Ц. и К. аустроутарске војске одавде се бележи по новом календару“.

То „одавде“ започело је 16. маја 1916. године. По новом.

Са изгоном црно-жуте војне силе престала су сва њена наређења па је поп Радован с олакшањем замастилио:

„Одавде је записивато по старом календару“.

Ово „одавде“ започело је 8. октобра 1918. године. По старом.

Најзад, поп Владислав Поповић је забележио да су књиге умр-

лих Беле цркве у Брезови једно време биле сакривене од аустро-угарске власти.

„Умрли у 1916. години заведени су још и на 28. страни од броја 17 који су из прифатних спискова завођени доцније зато што су у времену свршавања опела књиге биле сакривене од непријатеља“.

Из појединих цркава скривене књиге су заувек загубљене и уништене. Поменути поп Станојло Ковачевић ће то потврдити за књиге брђанске парохије, односно манастира Вујна:

„Од 8. XI 1915. године отпочето је бележење у овоме протоколу, јер су сви стари и ранији протокули ове парохије пропали приликом доласка аустроугарске и немачке војске у ове крајеве“.

Неколико записа упућује на поједине животне тренутке или смрти српских владара. Тако су, разним пригодама, споменути Карађорђе, кнез Милош, кнез Михаило, краљ Милан и краљ Петар I.

Кад је 1909. године у сто петом лету умро Средоје Јовановић из Трипкове, поп М. Обрадовић га је „испратио“ белешком:

„Када је вожд Карађорђе ишао на Сјеницу, било му 5 година“.

Тако је мачкатишки парох обележио стогодишњицу Вождовог наступанја на Сандак указавши истовремено да је Карађорђе са својим устаницима прошао преко Златибора, а можда баш и кроз саму Трипкову. Тада је петогодишњи Средоје свакако видео вођу првот устанка, запамтио га и о том доживљају доцније често причао својим далеко млађим суселјанима, па и самом пароху Обрадовићу.

Кнез Милош је поменут у протоколу умрлих тијањске парохије. Поводом Кнежеве смрти јереј Јосиф Протић ће, у својим родним Непришорима, уписати на задњем листу протокола од 1858. до 1874. године:

„1860. лета од Христа. Знати се да кнез Милош Обреновић србски 14. септембра у 8 сати ујутру у Точидеру Белград умро и тако његова влада тај дан прешла на сина његова Михаила Обреновића III-г“.

Краља Милана, односно његово наименовање за челника српске војске поменуће већ помињани савиначко-таковски парох Станојло. Он ће протокол из 1897. године завршити податком да је зима те године била без снега и врло топла, иза чега ће додати:

„Краљ Милан би проглашен за врховног команданта војске“.
И, најзад, у књизи покопаних овчарске Тројице убележена је смрт краља Петра Карађорђевића I:

„Краљ Петар умре у Београду 1921, августа 3-ћег по подне по старом календару“.

Ово је тројички монах записао на првој корици с унутрашње стране протокола сахрањених од 1915. до 1926. године.

„Манастирско-црквени“ записи обелодањују „кадровске промене“ које су се у одређено време дешавале у извесним манастирима и црквама. Тако седамдесетих и осамдесетих година прошлог столећа калуђери из овчарског Ваведенја и Студенице престају да обављају послове пароха и уступају их мирским свештеницима. О тој примопредаји парохијалних дужности између јеромонаха и јереја остале су забелешке у оба манастира.

На унутрашњој страни прве корице протокола умрлих (1874—1880) неки је ваведенски калуђер, или поп, рукописом тврдио:

„Манастир Ваведенје престао је бити манастир од рата српско-турског. Јеромонаси из те обитељи упућени су у друге манастире, а ту је дошао за мирски свештеники јереј Лазар Тодосијевић“.

Испод ове тврдње, као њен опонирајући завршетак, наставак је ваведенског попа Велимира Белопавловића:

„Види у протокол умрлих од 37—74. године, да је још у 1872. години поповоа јереј Лазар Тодосијевић и није потписивао манастир Ваведенје него црква ваведенска. Према томе горња белешка са казаним се не слаже... већ је престао бити манастир од 13. априла 1872. год“.

На последњем листу протокола умрлих (1879—1901) уписао је неки студенички монах (или, можда, неки од придошлих попова):

„Дођоше свештеници мирски и заузеше манастирске парохије: 1. ушћанску, 2. брезовачку и 3. ђаковачку према наређењу и решењу Народне скупштине. Месеца августа 1885. Студеница. Свештеници: 1. Вељко Танкосић Драгачевац, 2. Стеван Јањушевић Херцеговац, 3. Јован Туцовић Златиборац“.

На другој страни првог нерубрикованог листа протокола, у коме су записивани покојници ивањичке парохије у последња два десетлећа прошлог века, убележене су године и смене службовања ревнитеља ивањичке цркве од њеног оснивања (1836) до тренутка бележења (1886):

„При цркви били су ниже сљедујући:

1. Јереј Борисав Поповић од почетка цркве 1836. год. па до његове упокојености 1868. год. и намесн(ик).

2. Јереј Марко Поповић из Шума од почетка црк. па до 1850. год.

3. Јереј Милан Поповић из Свештице као и први а умро је 1867. год.

4. Јереј Лука Прокопијевић из Шума од 1850. па до 1881. год. намесник.

5. Јереј Милић Бор. Поповић из Ивањице од 1860. год. па до данас син је горњег јереја Борисава Поповића заступа намес.

6. Јереј Милан Поповић из Шума заполио се 1854. год. при овој цркви служи на парохију јереја поч. Милана горњег од 1867. год. па до 1885. год. 1. марта, а од тада заступа јереј Јован Ајдача из Лисе.

8. Јереј Арсеније Прокопијевић син јереја и намесника Луке Прокопијевића горњег заполио се у 1881. год. на очину парохију.

Ово је по наређењу потписаног писано у Ивањици 31. јануара 1886. год“

Потписани је већ поменути јереј Милић, а писар Јован Спасојевић, „клисара исте цркве од 1870. год. па до сада“.

Из овог подужет записа се види како су ивањичку цркву за првих педесет година њеног постојања онслуживали само попови пореклом из Свештице и Шума, који су своју дужност махом предавали својим синовима.

Личне животописне белешке откривају непријатне тренутке из живота попова—записивача. Један од најнесрећнијих записа је онај у који је стала безмерна туга прилипатског свештеника за својим мртворођеним породом и последњим младенцем који му, прера-ном смрћу, „срце затвори на вјеки“. У протоколу прилепатске цркве затужио је поп Сава Протић:

„у 6 година 6 мртвих деца родимо ја и жена моја; а сада у 7. год. једно живо; и оно само 9 дана живи и оцу срце затвори на вјеки... Цветко жалосан син од 6 година жалосног оца Саве Протића свештеника 1. дете... Од 9 дана живио оцу“. (1873).

Почетком 1882. године попа Саву забеле десница па је, у фебруару, судбине покојника уписивао левицом. Рукопис је био нешто

лошији, па та је правдао писаним објашњењем: „Левом руком због слабости десне писо“, „Због слабе десне руке писо левом“.

Један обрачунски запис оставио је поп цркве у Брезни Б. Јаковљевић (1915). Незадовољан на неправедне замерке које му је упутио руднички протојереј Љ. Поповић на вођење протокола, он је, увређен, на истом том протоколу ћутке исписивао свој бес и освету. Најпре је забележио:

„Ко се прави црв, нема права да се љути што га газе“.

А одмах иза тога, у истој белешци, тврдио је да и даље остаје „као (злато) прашином посут а они нек бриљирају као (прах) позлаћени“. Ти „они“ били су протојереј Поповић и његов љубимац поп Симић, који су му, у званичном извештају, ову пакост и нанели.

Но, најљући поповски обрачун забележен је у књизи манастира Вујна. Већ неколико пута помињани парох Станојло Ковачевић је излио свој осветнички бес на „непријатеље Србе“ и вујанске калуђере. На прве — што га отераше из парохије, на друге — што су били порочних особина. За време окупације поп Станојло је сужњавао у Болдотасону, одакле се, у мају 1918. године, „једва жив и много болестан“, повратио.

„Но иако је толико болестан био, непријатељи Срби нису га хтели трпити у овој парохији, већ су га помоћу швапске полиције отерали у Бресницу, где је био до доласка српске војске у октобру — када је се повратио у ову парохију. За ово време служили су парохију калуђери: Методије и Јоаким из мра Вујна; први веома пакостан и швапска улизица, а други велика пијаница и врло неуредљив слуга божјег олтара“.

Али, испод поп—Станојловог наружујућег писанија неко је црвеним мастиљом оштро отпоручио:

„Ово је ординарна лаж која потиче од народног дерикоже и ванбрачно живећег „допа“...“

Ко ли је и кад исписао овако једак противутук? „Непријатељи Срби“, калцани Методије и Јоаким или неки њихов сродник? Ко је да је, не може се много веровати у његову часност чим се није осмелио да се потписом јавно укаже.

Белешке о изузетнијим временским приликама веома су ретке. Једну је оставио сечоречки парох Новак Милошевић. Он је јесен 1872. године означаио једном једином „описном“ реченицом:

„Тада дуваше страшан вјетар, те јесени“.

Но, свештеник мојсињски Вучко Башић је подужим текстом сликовито описао читаву 1875. годину, њену снеговиту зиму и њену плодородну јесен:

„Године 1875. месеца јануар(а) 13. дана удари снег тако трајући да је падао до краја фебруара сваки дан непрестано. У равници моравској нападао је без икаквих наместа по 1/2 хвата.⁶ За све то време ветар југ не дуну никако и већ када је половина месеца марта дан одуђа то због топлоте сунца неодмекнути снег због јаких ноћних мразева тако се стврдну да је 11, 12, 13, 14, 15, 16. и 17. марта могао је човек на коњу јашећи преко снега прећи на површини да му коњ ни најмање не тоне. 18. истога марта поче помало југ дувати и нешто од њега а нешто од топлоте сунчане поче се снег топити и потоци са рекама мутни се виђати. Шта после овога дана буде било са снегом за време њиховога топљења, као и каква ће наступајућа година са плодом своим бити записаћу доцније...“

И, заиста, крајем септембра парох Вучко испуњава своје обећање:

„Јесен горње године би доста плодородна и богата у кукурузу, вину, сену, жиру и шљивама, али у белим житима сасвим хрђава, тако да нигде у овој околини не виђех да људи жању бела жита већ све покосише и у сено неовршено поденуше“.

Свештеник савиначко-таковски Станојло Ковачевић обичајно је да при завршетку појединих година забележи и њихове временске ћуди, ако су оне ма по чему биле изузетније. Кад крајем децембра у протокол заведе последњег умрлог, на истој тој страни, при дну листа, означи и атмосферско стање протекле године. Тако је за зиму 1897. године записао: „Ова зима беше без снега и врло топла“. Године 1902. и 1904. биле су бесхлебне, прва због градобитине, друга због сувовице. Зато поп Станојло потврђује:

„Крај 1902. године. Ова година би градобитна и са раном сламом. Народ се мучи без хране“.

„Ова 1904. год. би много сушна. Од Св. Троица до Митровадне не паде киша. Народ се много мучи без хране“.

За један узгредан метеоролошки податак сазнадосмо од врдилскот свештеника Светозара Поповића. Услед ружног времена он не могаде 11. септембра 1880. године да у Богutowцу опоји младенца Глигорија. Зато је оставио оправдавајући запис:

„Због велике воде нисам мого благовремено опојати“.

ИСТОРИЈСКИ ЗАПИСИ ПАРОХА

Велика вода овде има значење необично јаке кише, а можда и високо надохле Лопатнице, која није могла да се пређе да би се до дома упокојеног младенца стигло.

Наведене забелешке пароха, откривајући разноврсне податке из живота појединаца и народа, употпуњују увиђање у праве нарави историје и времена. И казују како свака реч записана некад као званично споредна временом постаје ако не главна а оно незаобилазна у расветљавању и тумачењу прошлости.

Н А П О М Е Н Е

1. Подаци у загради означавају место рођења, годину смрти и старост умрле особе.
2. Карановац је старо име Краљева, које је званично укинато у априлу 1882. године.
3. Ова је забелешка уписана у рубрици „Је ли умрли своје грехове исповедио и причестио се“. Очигледно је попу Новаку било много важније да испише епско слово о храбром и родољубивом Вучети него да помиње исповедање и причешће.
4. Сви датуми су по старом календару, који се у прошлом веку разликовао од новог за дванаест дана.
5. Извесни попови су на своје учешће у „јаворском рату“ указивали податком о закаснелом увођењу неких покојника у протокол умрлих. Тако је, на пример, парох жежевички записао: „Ово је дете доцније записано зато што је свештеник био на граници“, а црноризац тројички: „Ови су троје записати доцније због ратног стања“.
6. Да је 1875. године заиста снег био предубок, потврђује и запис на истој књизи из кога се види да је младића Александра Илића из Мојсиња притисла у великом снегу буква: „Сечући суву букву у Буковику притисла га у великом снегу и погинуо. Снег је бијо 1/2 хвата велик“.